

* * *

Waldemar CERAN, *Historia i bibliografia rozumowana bizantynologii polskiej (1800–1998)*, t. I i II (Byzantina Lodziensia 6), Łódź 2001, 786 ss. (paginacja ciągła).

Do zadań nauki, niezależnie od dziedziny i zakresu wiedzy, należy prezentowanie twórczości badawczej w postaci bibliografii. Tego typu działalność wydawnicza zwykle realizowana jest zespołowo pod patronatem instytucji badawczo-dydaktycznej danego ośrodka naukowego. Jej cel to regularne wydawanie materiałów bib-

liograficznych, uporządkowanych według przyjętych przez dane wydawnictwo selekcyjnych kategorii. Obok tak zaplanowanych i cyklicznie wydawanych bibliografii, na rynku wydawniczym pojawiają się także pojedyncze książkowe zestawienia bibliograficzne dotyczące różnych dziedzin nauki. Niewątpliwie opublikowanie takiej pracy wymaga od autora ogromnego nakładu pracy, gdyż w przeważającej części jest to edycja samodzielna. Na taki trud zdobył się Waldemar Ceran, autor prezentowanej tu bibliografii.

Należy on do czołowych bizantynologów polskich, dobrze znany także poza granicami kraju. Obecnie sprawuje funkcję kierownika Zakładu Historii Bizancjum w Instytucie Historii Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego. Zakład ten powstał w 1957 r. z inicjatywy prof. Haliny EVERT-KAPPESEWEJ. Wówczas był jedyną w Polsce placówką bizantynologiczną. Kontynuatorem rozpoczętej wtedy działalności badawczej Zakładu jest po dzień dzisiejszy Autor prezentowanej bibliografii. Jego zainteresowania naukowe koncentrowały się wokół kilku problemów badawczych. Należą do nich: zagadnienia społeczno-gospodarcze w Antiochii jako miasta wczesnobizantyńskiego, postawa Kościoła wobec antychrześcijańskiej polityki cesarza JULIANA APOSTATY, podobieństwa i różnice pomiędzy polityczną teologią EUZEBIUSZA Z CEZAREI a poglądami JANA CHRYZOSTOMA, postawa elit pogańskich i chrześcijańskich w IV w. wobec centralizacji i biurokratyzacji państwa bizantyńskiego oraz stosunek tych elit do koncepcji *polis* antycznej.

Prof. dr hab. Waldemar Ceran, wieloletni badacz świata wczesnobizantyńskiego i kierownik najstarszego w Polsce powojennej ośrodka bizantynologicznego, dostrzegł potrzebę zebrania i uporządkowania dorobku polskiej bizantynologii w postaci bibliografii. Jego publikacja składa się z dwóch zasadniczych części, o czym wyraźnie komunikuje jej tytuł: zawiera bowiem obszerne opracowanie historii studiów bizantynologicznych zatytułowane *Powstanie i rozwój bizantynologii na świecie i w Polsce* (s. 5–58) oraz uporządkowany w formie działów materiał bibliograficzny (s. 71–737).

Zamieszczona na początku publikacji historia rozwoju bizantynologii umożliwia czytelnikowi zapoznanie się z szeroką panoramą dokonań na polu badań dziejów Bizancjum. Autor umieścił w niej ogromną ilość informacji na temat twórczości naukowej badaczy, dzieł i ich zainteresowań w odniesieniu do tych krajów, które w sposób szczególny zaznaczyły się w tej dziedzinie w wiekach XIX i XX. Najpierw jednak zajmuje się określeniem dat wyznaczających dzieje Bizancjum, gdyż — jak się okazuje — zdania uczonych na ten temat są podzielone. Podaje swoje argumenty i uważa, że „dzieje bizantyńskie rozpoczynają się od 324 r., albowiem od tego czasu formowały się zręby fundamentów, na których opierało się Cesarstwo Bizantyńskie” (s. 6), natomiast ich koniec wyznacza zdobycie Konstantynopola 29 maja 1453 r.

W. Ceran twierdzi, że bizantynologia, traktowana jako odrębna dziedzina historii powszechnej, ma długą tradycję. U jej początków stoi wybitny grekista, Hieronim

WOLF (1516–1580), który, będąc sekretarzem i bibliotekarzem rodziny Fuggerów w Augsburgu, zaczął badać posiadane przez nią rękopisy bizantyńskie. We Włoszech pionierem studiów bizantynologicznych był Leon ALLATIUS (1586–1669) — bibliotekarz zatrudniony przez dwóch kardynałów i kustosz Biblioteki Watykańskiej. Wśród francuskich uczonych wyróżnili się m.in. Philippe LABBÉ (1607–1667), Pierre POUSINE (1609–1686) i DU CANGE (1610–1688), a wśród belgijskich — Bollandyści. Zasługą ich, jak i wielu innych, jest zapoczątkowanie publikowania dorobku kultury bizantyńskiej poprzez wydawanie dzieł poszczególnych autorów (często znanych tylko z rękopisów), akt synodów i soborów, tekstów hagiograficznych, a także drukowanie własnych prac dotyczących różnych dziedzin dziejów Bizancjum, jak np.: historii, filologii, genealogii, topografii, numizmatyki, paleografii, dyplomatyki, archeologii (s. 7–9).

Tak dobrze zapowiadające się studia bizantynologiczne, obejmujące bardzo szeroki wachlarz działów historii i kultury Bizancjum, zostały ograniczone wystąpieniami ideologów oświecenia, którzy ostro skrytykowali religię, kler i monarchię absolutną. Dla nich Bizancjum było ostoją klerykalizmu. Wprawdzie w XVIII w. nadal wydawano źródła bizantyńskie, to jednak do pełnego rozkwitu nauk bizantynologicznych doszło dopiero w XIX i XX w. Zatem te dwa ostatnie wieki stały się dla Autora prezentowanej bibliografii okresem godnym szczegółowszego przedstawienia, o czym wyraźnie sygnalizuje jej tytuł (odnośnie do polskiej bizantynologii — lata 1800–1998). W dalszych passusach otwierającego bibliografię opracowania czytelnik ma możliwość zapoznania się z rozwojem bizantynologii we Francji (s. 11–15), Niemczech (s. 15–16), Rosji (s. 16–19), Anglii (s. 19), Włoszech (s. 20), Belgii (s. 20), Grecji (s. 20–21), Bułgarii (s. 21–22), Jugosławii (s. 22), Rumunii, (s. 22–23), na Węgrzech (s. 23), w Czechach (s. 23–24) i Austrii (s. 24). Ponadto Autor wymienia ośrodki bizantynologiczne powstałe poza Europą, a także wspomina o istnieniu międzynarodowych komitetów bizantynologów i organizowanych przez nich kongresach (s. 24–25).

Najwięcej miejsca W. Ceran poświęcił studiom bizantynologicznym w Polsce (s. 25–56), ukazując bogaty wkład polskich uczonych w tę dziedzinę wiedzy. Ich początki sięgają XVI w. Jako pierwsze dzieło, które można zaliczyć do bizantyńskich, Autor wymienia wydany w 1528 r. w języku greckim utwór Jana Chryzostoma. Inne dzieła autorów greckich i komentarze do nich ukazywały się w następnych wiekach, nie stanowiąc jednak zbyt obfitej spuścizny badawczo-edytorskiej. Datę narodzin polskiej bizantynologii wyznacza dopiero 1886 r. Wtedy ukazała się w Wiedniu rozprawa polskiego filologa Leona STERNBACHA (1864–1940) pt. *Meletemata graeca*. Ten uczony skupił wokół siebie grono wybitnych uczniów, do których należeli m.in.: Tadeusz SINKO (1877–1966), Jan SAJDAK (1882–1967), Gustaw PRZYCHOCKI (1884–1947), Stanisław SKIMINA (1886–1962), Seweryn HAMMER (1883–1955) i Kazimierz KUMANIECKI (1905–1977). Uczni ci zajmowali się przekładaniem na język

polski tekstów greckich oraz publikowaniem opracowań także z zakresu literatury bizantyńskiej. Prowadząc działalność naukowo-dydaktyczną w różnych ośrodkach uniwersyteckich Polski, inicjowali badania nad bogatym i różnorodnym dziedzictwem literatury bizantyńskiej. Wszechstronność tych badań sprawiła, że polska bizantynologia nabrała zdecydowanego animuszu, okazując się jednocześnie atrakcyjną dziedziną nauki dla wielu adeptów młodszego pokolenia.

Autor prezentowanej bibliografii krótko scharakteryzował wkład polskich filologów (s. 26–31), koncentrując się na ich twórczości badawczej przede wszystkim dotyczącej studiów nad dziejami Bizancjum. Stosując to kryterium, jednym poświęcił więcej miejsca, drugim mniej, a innych tylko wymienił z nazwiska. Z niezwykłą zatem estymą przedstawia działalność naukową poświęconą literaturze bizantyńskiej tych uczonych, którzy wnieśli w nią szczególny wkład. Są to: Tadeusz Sinko — autor *Literatury bizantyńskiej*, Stanisław Skomina — odkrywca klauzul rytmicznych w prozie Jana Chryzostoma, Jan Sajdak — znawca Jana GEOMETRESA, poety bizantyńskiego z X w., S. Hammer — badacz nowel i legend bizantyńskich, Aleksander TURYN — znawca bizantyńskich rękopisów z XIII–XIV w. Natomiast spośród żyjących W. Ceran wymienia zasługi Oktawiusza JUREWICZA — twórcy *Historii literatury bizantyńskiej*, Heleny CICHOCKIEJ — autorki prac na temat retoryki bizantyńskiej oraz twórczości dwóch historyków: AMMIANA MARCELLINA i ZOSIMOSA, a także Małgorzaty BOROWSKIEJ — znawczyni poematu bizantyńskiego, Leokadii MAŁUNOWICZÓWNY — badaczki wzajemnego oddziaływania chrześcijańsko-hellenistycznego oraz Stanisława LONGOSZA — autora licznych artykułów poświęconych różnym zagadnieniom Ojców Kościoła, m.in. ich uwagom na temat dramatu klasycznego.

Osobną część w swej prezentacji W. Ceran poświęcił bizantynologom-historykom (s. 31–42). Wachlarz podejmowanej przez nich problematyki jest bardzo szeroki. Badaniami dziejów średniowiecznej Polski i Rusi oraz kontaktami z patriarchami w Konstantynopolu zajmowali się Jan FIJAŁEK (1864–1936), Henryk LIKOWSKI (1876–1932) i Kazimierz CHODYNICKI (1890–1942). Bizantyńskie źródła i wewnętrzne stosunki w Bizancjum w X–XI w. badał Andrzej POPPE. Działalności misyjnej CYRYLA i METODEGO poświęcili swe prace Tadeusz LEHR-SPLAWIŃSKI (1891–1965) i Jan LEŚNY. Doniosłą rolę w polskiej bizantynologii odegrał Kazimierz ZAKRZEWSKI (1900–1941) — kierownik utworzonej w 1935 r. na Uniwersytecie Warszawskim Katedry Historii Bizancjum, autor podręcznika *Dzieje Bizancjum*. Wiele miejsca w omawianym opracowaniu poświęcono Halinie Evert-Kappesowej (1904–1985), która zajmowała się Unią Lyońską, stosunkami gospodarczo-społecznymi na wsi bizantyńskiej w VII–IX w., zsyłkami politycznymi i rangą społeczną lekarzy. Dała początek, jak już wyżej wspomniano, studiom bizantynologicznym na Uniwersytecie Łódzkim, które z wielkim oddaniem i zaangażowaniem kontynuuje prof. Ceran. Stąd też w swoim dziele przedstawił członków Zakładu Historii Bizancjum i zarazem swoich współpracowników, którymi są: Sławomir BRALEWSKI, Mał-

gorzata DĄBROWSKA, Maciej KOKOSZKO, Piotr KRUPCZYŃSKI, Mirosław LESZKA i Teresa WOLIŃSKA. Wprawdzie na Uniwersytecie Warszawskim po zakończeniu II wojny światowej nie reaktywowano Katedry Historii Bizancjum, to środowisko to wydało kilku znaczących historyków Bizancjum. Należą do nich: Tadeusz WASILEWSKI, zajmujący się dziejami panowania cesarza MICHAŁA III, bizantyńskim systemem administracyjnym od IX do XII w. i związkami Słowian z Bizancjum, oraz Ewa WIPSYCKA, której badania skupiają się głównie na Egipcie bizantyńskim, a także ich uczniowie: Tomasz DERDA, Adam ŁAJTAR, Adam ŁUKASZEWISZ i Paweł WASILEWSKI. Szeroko przez W. Cerana został zaprezentowany ośrodek krakowski, gdzie w 1985 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim powołano do życia Zakład Historii Bizancjum. Kieruje nim Maciej SALAMON, którego badania naukowe koncentrują się na historii bizantyńskiej historiografii i numizmatyki, szczegółowo przez Autora bibliografii omówione. Zakład ten współtworzy Maria DZIELSKA, zajmująca się myślą hellenistyczną w okresie wczesnobizantyńskim. Z krakowskim ośrodkiem związani są ponadto: Stanisław TURLEJ, Michał STACHURA, Dariusz BRODKA i Marek WILCZYŃSKI. Bizantynologów na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu reprezentują Kazimierz ILSKI, głównie zajmujący się działalnością cesarza TEODOZJUSZA II, decyzjami soborów i chrystianizacją Mezji i Scytii, oraz Jan PROSTKO-PROSTYŃSKI, badacz polityki cesarza ANASTAZJUSZA i dokumentów podpisywanych przez cesarzy. Na Uniwersytecie Gdańskim studiom bizantynologicznym poświęcił się Jan ILUK, zajmujący się numizmatyką bizantyńską, antysemityzmem i problematyką służby wojennej, a także jego uczeń — Ireneusz MILEWSKI. W. Ceran z niepokojem odnotowuje fakt, że lubelskie środowisko uniwersyteckie nie wytworzyło naukowej atmosfery sprzyjającej powstaniu zakładów badających historię Bizancjum.

Według Autora prezentowanej pracy niezmiernie przydatnym w poznawaniu dziejów Bizancjum jest zapoznanie się z wynikami badań historyków, którzy nie są bizantynologami (s. 42–52). Ich osiągnięcia badawcze pozwalają bowiem lepiej zrozumieć splot wydarzeń tworzących dzieje poszczególnych faktów historycznych. Różnymi zagadnieniami dotyczącymi dziejów Bizancjum zajmowali się: Aleksander KRAWCZUK, Hieronim GRALA, Jerzy HAUZIŃSKI, Stanisław REK, Piotr GRUSZKA i Ryszard ANDRZEJEWSKI. Istotną kwestią życia społecznego są relacje prawne obowiązujące ludzi zamieszkujących dany obszar. Tej problematyce swe studia poświęcili: Rafał TAUBENSCHLAG, Józef MODRZEJEWSKI, Henryk KUPISZEWSKI, Cezary KUNDEREWICZ, Waław OSUCHOWSKI, Władysław BOJARSKI, Wiesław LITEWSKI, Marian NIZIOŁEK, Marek KURYŁOWICZ, Bronisław SITEK i Antoni DĘBIŃSKI. Wśród uczonych zajmujących się numizmatyką bizantyńską W. Ceran przedstawia wspomnianych już Macieja Salamona i Jana Iluka oraz m.in.: Stanisława SUCHODOLSKIEGO, Ryszarda PANKIEWICZA, Juliusza JUNDZIŁŁA, Andrzeja KUNISZA i Stefana SKOWRONKA. Kolejna grupa uczonych zaprezentowanych przez Autora opracowania to znawcy sztuki i architektury bizantyńskiej. Tworzą ją następujący badacze tej dziedziny nauki z róż-

nych ośrodków w Polsce: Władysław PODLACHA, Stanisław Jan GAŚSIOROWSKI, Wojśław MOŁĘ, Celina FILIPOWICZ-OSIECZKOWSKA, Anna RÓŻYCKA BRYZEK, Michał MYŚLIŃSKI, Sławomir SKRZYNIARZ, Małgorzata SMORAĞ-RÓŻYCKA, Elżbieta JAS-TRZĘBOWSKA, Barbara DĄB-KALINOWSKA, Jerzy NIZIOŁEK, Daniel PRÓCHNIAK, Barbara FILARSKA, Barbara KŁOSIŃSKA. Badania nad sztuką i architekturą w wielkim stopniu powiązane są z odkryciami archeologicznymi, którym W. Ceran poświęcił osobny *passus*. Podaje wiele nazwisk polskich archeologów, którzy prace wykopaliskowe prowadzili w Sudanie (Faras, Stara Dongola), Egipcie (Aleksandria, Tell Atrib, Kom el-Dikka), Bułgarii (Novae), na Cyprze (Nea Pafos) oraz na terenie Bałkanów (Odarci, Debrešte, Dobrudża). Ostatnim zagadnieniem poruszonym w opracowaniu zamieszczonym na wstępie bibliografii jest historia Kościoła bizantyńskiego. Autor skupił się na podaniu krótkich informacji o tych badaczach, którzy zajmowali się historią wschodnich patriarchatów, funkcjami i ustrojem hierarchii kościelnej, rolą rodziny chrześcijańskiej, rozwojem monastycyzmu bizantyńskiego oraz wieloma innymi, często bardzo szczegółowymi, zagadnieniami patrystycznymi.

Swego rodzaju dopowiedzeniem do merytorycznych osiągnięć w badaniach na historią Kościoła w Bizancjum jest pokrótce scharakteryzowana działalność przekładowa autorów bizantyńskich na język polski, zwłaszcza dzieł Ojców Kościoła (s. 52–55).

Jedynie zasygnalizowana w niniejszej recenzji szeroka panorama studiów bizantynologicznych na świecie i w Polsce na przestrzeni dwóch ostatnich wieków została w opracowaniu pióra W. Cerana przedstawiona z niezwykłą akrybią, pasją rzetelnego naukowca, a także wyczuwalnym optymizmem z racji obserwowanego stałego rozwoju studiów bizantynologicznych w Polsce. Podziwiać należy trud zebrania przez Autora bibliografii wielu szczegółowych informacji dotyczących historii bizantynologii. Nagromadzenie tak ogromnego materiału z pewnością nastroczało niemało problemów w zachowaniu właściwych proporcji w prezentowaniu czy to poszczególnych dziedzin badawczych, czy to licznych ich przedstawicieli.

Prof. W. Ceran, mając świadomość wielkości i różnorodności dokonań badawczych nad dziejami Bizancjum w polskich ośrodkach, postanowił zatem przedstawić je w postaci bibliograficznej, co stanowi zasadniczą część omawianej publikacji. Na temat procesu jej powstawania oraz ogromu włożonej pracy Autor dzieli się z czytelnikiem w podsumowaniu (s. 56–58), które jest zakończeniem opracowania, będącego swego rodzaju wprowadzeniem w świat badań bizantynologicznych. Zamieszczone tam informacje mogłyby jednak stanowić treść przedmowy, której W. Ceran na początku swej publikacji nie zamieścił. Dopiero po lekturze 50-stronicowego tekstu czytelnik dowiaduje się o podstawowych założeniach prezentowanej bibliografii, kryteriach wyboru poszczególnych autorów i ich prac, zasięgu chronologicznym czy też objaśnieniu zasad edytorskich zastosowanych w dziele.

Lektura poszczególnych działów bibliografii wskazuje, że Autor w doborze publikacji kierował się następującymi zasadami: (1) prace autorów polskich opublikowane w Polsce, (2) prace polskich autorów opublikowane za granicą, (3) prace autorów obcych w przekładzie na język polski, (4) recenzje prac obcych autorów, (5) tłumaczenia na język polski dzieł pisarzy bizantyńskich i Ojców Kościoła Wschodu. Są to zatem jedynie prace o charakterze ściśle naukowym, natomiast pominięte zostały, jak zaznacza Autor (s. 57), artykuły z codziennych gazet i pism konfesyjnych, hasła encyklopedyczne i słownikowe, podręczniki szkolne i wypisy źródłowe. Uwzględniając ponadto kryterium stanowiące o bizantynologicznym charakterze danej publikacji, Autor odnotował 4765 pozycji, które zostały podzielone na osiemnaście działów: (1) *Historia badań bizantynologicznych, biografie uczonych, encyklopedie, słowniki, konferencje, bibliografie*, (2) *Zagadnienia historyczno-literackie, językoznawcze. Historiografia*, (3) *Wydania i przekłady źródeł*, (4) *Historia polityczna*, (5) *Historia ustroju i administracji*, (6) *Historia gospodarczo-społeczna, historia miasta i wojskowości*, (7) *Historia kultury, nauki, idei i wychowania*, (8) *Prawo*, (9) *Numizmatyka, sfragistyka i inskrypcje*, (10) *Papirologia*, (11) *Sztuka i architektura*, (12) *Archeologia*, (13) *Kultura materialna i technika*, (14) *Historia Kościoła, religii i życia religijnego*, (15) *Monastycyzm, mistyka, asceza*, (16) *Teologia. Dogmatyka*, (17) *Patrologia*, (18) *Liturgika*. Niewątpliwie tak skonstruowany podział zasługuje na uznanie, gdyż umożliwia czytelnikowi zapoznanie się z bogactwem merytorycznym studiów bizantynologicznych i jednocześnie usprawnia wyszukiwanie prac z danego zakresu wiedzy. Kwestią dyskusyjną jest wydzielenie działów *Patrologia* oraz *Teologia. Dogmatyka*, skoro w tym drugim zawarta została prawie tylko teologia patrystyczna. Pobieżny tylko przegląd poszczególnych działów świadczy o skrupulatności, rzetelności i erudycji Autora. Z uznaniem należy także odnotować fakt, że wszystkie pozycje bibliograficzne zostały opatrzone notami (w zależności od zawartości treściowej wymienionych prac noty są jednozdaniowe; w zdecydowanej większości są to jednak dłuższe omówienia). Wszyscy korzystający z tak uporządkowanego i opisanego materiału mają możliwość szybkiego zapoznania się z treścią danej pracy, bez konieczności sięgania po nią w zbiorach bibliotecznych. Publikacja W. Cerana jest nie tyle przydatną pomocą w naukowej pracy każdego bizantynisty, a nawet historyka i teologa, lecz nieodzownym dla nich narzędziem w celu uniknięcia zbytecznego przesiadywania w bibliotekach i częstokroć pobieżnego przeglądania mnóstwa książek i czasopism.

Korzystanie z bibliografii usprawniają dołączone w drugim tomie indeksy. Pierwszy z nich zawiera alfabetyczny spis autorów i postaci z okresu antycznego i bizantyńskiego (s. 739–755), pozwalający zorientować się, czy dany autor lub postać historyczna była przedmiotem studiów, oraz drugi indeks, w którym umieszczony został alfabetyczny wykaz autorów i postaci nowożytnych i współczesnych (s. 756–786), wymieniający tych, którzy w swej działalności naukowej zajmowali się badaniem

dziedzictwa bizantyńskiego, a także informujący o sylwetkach historycznych przez nich opisywanych. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim indeksie, przy poszczególnych nazwiskach zostały umieszczone cyfry, które oznaczają pozycję bibliograficzną: przy jednych raz lub kilka razy, przy innych kilkanaście, a nawet więcej. Tego typu wykaz pozwala czytelnikowi rozeznąć się, która postać historyczna cieszyła się „powodzeniem” w badaniach naukowych, a także kto w minionych pokoleniach oraz dzisiaj mniej lub bardziej intensywnie zajmuje się bizantynistyką.

Bibliografię prof. W. Cerana należy przyjąć z zadowoleniem. Bez wątpienia jest ona nieodzownym narzędziem w pracy nie tylko początkujących pracowników naukowych, ale także tych zaawansowanych w badaniach nad dziedzictwem Bizancjum. Nie trzeba szczególnie podkreślać, że powinna się znaleźć w każdej naukowej bibliotece, a także w prywatnych księgozbiorach. Autorowi tak znacznej publikacji należy życzyć, by kompetencje zdobyte w procesie jej powstawania owocowały w dalszej pracy nad tego typu zajęciem naukowym, zważywszy na fakt, że liczba publikacji i możliwości publikowania powiększają się z roku na rok.

Ks. Norbert Widok

* * *